



# JOODS-CHRISTELIJK-ISLAMITISCHE TRADITIE, BESTAAT DAT?<sup>1</sup>

*Door Peter van 't Riet*

De laatste jaren duikt met enige regelmaat in het publieke debat de discussie op over de joods-christelijke traditie en het al of niet bestaan daarvan. Die discussie lijkt sinds de ophef over de uitspraken van minister Vogelaar over de komst van een joods-christelijk-islamitische traditie nu verbreed te moeten worden met de rol van de islam. Sindsdien zijn al heel wat kanten van het verhaal belicht in genuanceerde en soms ongenueanceerde of zelfs beledigende woorden. De vraag is echter waar de kwintessens van de probleemstelling ligt.

Wat wordt er bedoeld als men het heeft over een joods-christelijk-islamitische traditie? Gaat het om de bijdrage van deze religies aan de huidige westerse cultuur die tot een nieuwe mix van normen en waarden zal leiden? Gaat het om de historische verwantschap van deze drie religies, die alledrie veel gemeenschappelijke elementen bevatten en meer op elkáár lijken dan op de meeste andere religies? Gaat het om een eeuwenlang proces van beïnvloeding waarin dan eens de ene, dan eens de andere van deze religies een dominante inbreng had?

En wat wordt er met een uitdrukking als joods-christelijk-islamitische traditie beoogd? Beoogt men een politieke uitspraak te doen over de gelijkwaardigheid van deze drie religies? Of beoogt men een levensbeschouwelijke uitspraak te doen over de “drie-eenheid” van deze religies die samen een soort suprareligie zouden moeten gaan vormen? En wil men dat dan met politieke maatregelen mogelijk gaan maken? Of denkt men alleen maar de integratie van islamieten met dergelijke uitspraken te bevorderen?

## **Wat is traditie?**

Om te beginnen zouden we ons moeten afvragen wat traditie eigenlijk is. Vroeger sprak men vaak van “overlevering”, maar dat woord is een beetje ouderwets geworden, waarschijnlijk vanwege bepaalde bijbetekenissen die het vooral in het christendom gekregen heeft. Daar werd het meestal in verband gebracht met “verkondiging” en dat woord heeft weer de bijklank van “iets wat je moet geloven, want anders...”. Maar “overlevering” zonder deze bijklanken geeft het woord “traditie” uitstekend weer. Het is de vertaling van het Latijnse woord *traditio*. Het is datgene wat de ene generatie aan verhalen, kennis, inzichten, gebruiken, zeden, gewoonten, doorgeeft

aan de volgende generatie, nadat zij het zelf weer overgeleverd heeft gekregen van de vorige generatie.

Tradicie heeft daarmee drie belangrijke kenmerken. In de eerste plaats is traditie bedoeld voor de eigen groep en wordt zij doorgegeven binnen het verband van de eigen gemeenschap. In de tweede plaats is zij verankerd in de historie van die gemeenschap: er zijn namen en gebeurtenissen uit de voorafgaande generaties mee verbonden. In de derde plaats ontwikkelt traditie zich, omdat elke generatie er haar eigen bijdrage aan levert. Als die bijdrage niet leidt tot het opgeven van de kernverhalen, kernbegrippen, kernwaarden en kerngewoonten van een traditie dan kunnen we van “dezelfde traditie” blijven spreken, ook als zij in ere wordt gehouden door groepen die er elk hun eigen varianten van hebben ontwikkeld.

Tegen de achtergrond van dit traditiebegrip is het moeilijk vol te houden dat er zoiets als een joods-christelijk-islamitische traditie überhaupt zou kunnen bestaan. In de eerste plaats worden de kernverhalen, kernbegrippen, kernwaarden en kerngewoonten van deze drie religies al eeuwenlang voor religieuze en maatschappelijke doeleinden overgeleverd alleen binnen de eigen groep. In de tweede plaats is de historische verankering al sinds het begin van de christelijke jaartelling geheel verschillend. In hun verhalen komen rabbijnen, bisschoppen en imams elkaar zelden tegen en dan alleen nog maar om het gelijk van de eigen groep te demonstreren. In de derde plaats hebben deze drie religies zich eeuwenlang vrijwel onafhankelijk van elkaar ontwikkeld. Zelfs de politieke dominantie van het christendom en de islam over het jodendom heeft daar geen wezenlijke invloed op gehad. En toch liggen de bilaterale verhoudingen tussen jodendom,

christendom en islam niet voor alledrie combinaties gelijk.

### **De islam verschilt in de kern het meest**

De eerste uit het rijtje joods-christelijk-islamitisch die afvalt, is de islam, niet omdat hij de jongste van het stel is, maar omdat hij in de kern het meest van de andere twee verschilt. Een paar punten om dat duidelijk te maken. In de Koran worden Mozes en Jezus weliswaar gezien als grote profeten, maar duidelijk wordt gesteld dat de Tora van de joden en het Evangelie van de christenen vervalsingen zijn van de oorspronkelijke boodschap van Allah. Daarmee distantieert de islam zich van de kernverhalen van beide andere godsdiensten. Ook het mensbeeld van de islam kenmerkt zich door een ander paradigma dan dat van jodendom en christendom. Volgens de Koran is de mens in de eerste plaats knecht of dienaar van Allah, zijn Heer. Relaties tussen God en mens als Schepper en partner in het scheppingsproces, als Vader van volwassen kinderen, of als Leraar en leerling, die kenmerkend zijn voor het jodendom, treft men in de Koran niet aan. Datzelfde geldt voor de relatie tussen de genadige Vader en zijn zondige, door Zijn Zoon verlost kinderen, die kenmerkend is voor het christendom. Uitdrukkelijk stelt de Koran tegen het jodendom en het christendom in, dat Allah geen Vader is en geen zonen heeft. Als Heer regeert Hij over zijn dienaren, die hem absolute gehoorzaamheid verschuldigd zijn.

Ook de relatie tot de aardse werkelijkheid is in de islam van een andere orde. Volgens de Koran werd de mens geschapen in het hemelse paradijs, werd hij door verzet tegen Allah daaruit verjaagd naar de aarde en zal hij, mits hij zich onderwerpt aan de islam, na de opstanding uit de doden weer naar het hemelse paradijs terugkeren. Het bestaan op aarde is dus slechts een tussenstation op de terugweg naar de hemel. Ook op dit punt vertegenwoordigen het jodendom en het christendom andere kernwaarden. In de Tora is de mens geschapen op aarde, uit het stof van de aardbodem, en geplaatst in het aardse paradijs met de opdracht dit te bewerken en te bewaren, anders gezegd de aarde “paradijselijk” te maken.

Tot slot noem ik dat er ook een groot verschil is met betrekking tot de geoorloofdheid van het gebruik van geweld bij de verspreiding van de godsdienst. Het woord *islam* betekent “onderwerping [aan Allah]” op de wijze zoals de Koran dit voorschrijft. Het woord *islam* is van dezelfde stam als het woord *salam*, “vrede”. Dat

betekent dat de ware vrede alleen bereikt wordt door onderwerping (*islam*) aan de leer van de Koran. Het is de opdracht van elke moslim de hele wereld tot een toestand van *islam* te helpen brengen. Dit is niet alleen een religieuze aangelegenheid, het gaat erom alle samenlevingen in de wereld islamitisch te maken. En hoewel islamitische stromingen hier verschillend mee omgaan, geldt in het algemeen dat bij dit streven het gebruik van geweld in beginsel geoorloofd, soms zelfs geboden is.

Ook dit ligt anders bij jodendom en christendom. Joden mogen slechts voor twee zaken geweld gebruiken: om zich te redden uit levensgevaar en om hun bestaan als gemeenschap in het land Israël veilig te stellen. Van het jodendom gaat geen gewelddadige bedreiging voor de rest van de wereld uit. Bij het christendom ligt dit historisch gezien gecompliceerd. In de christelijke bronnen (het Nieuwe Testament) verbiedt Jezus zijn volgelingen geweld te gebruiken en de eerste eeuwen hebben zij zich daaraan gehouden tot de aanvaarding van passief martelaarschap toe. Maar onder invloed van de latere vermenging met de Romeinse staatsmacht en dienovereenkomstige herinterpretaties van het geloof heeft het christendom een eeuwenlange geschiedenis van bloedige geloofsvervolging en geloofsverbreiding gekend. Vandaag ontdekken de meeste christenen weer de geweldloze oorsprong van hun religie en wijzen zij het gebruik van geweld om hun godsdienst te verspreiden principieel af.

Aan deze drie voorbeelden zouden er vele zijn toe te voegen. Zij volstaan echter om duidelijk te maken dat van het bestaan van een joods-christelijk-islamitische traditie geen enkele sprake kan zijn. Dat zou in de toekomst alleen het geval kunnen worden als er interpretaties van jodendom en christendom mogelijk zijn die de islamitische kernbegrippen en kernwaarden in hun opvattingen weten te integreren, of als er interpretaties van de islam mogelijk worden waarin het omgekeerde het geval is. Dat zie ik de komende eeuwen niet gebeuren. Blijft de vraag of er zoiets als een joods-christelijke traditie bestaat of zou kunnen ontstaan. Het antwoord op die vraag is genuanceerder dan columnisten zoals J.A.A. van Doorn (Trouw, 21 juli 2007) denken.

### **Jodendom en christendom**

De joodse en christelijke tradities van de afgelopen eeuwen verschilden fundamenteel van elkaar, maar hadden desondanks een belangrijke kern met

elkaar gemeen: de Hebreeuwse Bijbel (voor joden “Tenach”, voor christenen het “Oude Testament”), al of niet in Griekse en Latijnse vertaling. De verschillen zijn volstrekt duidelijk: voor de jood is de Tora het belangrijkste heilige boek, voor de christen is dat “het” evangelie. Joden beleven hun relatie tot God als partnerschap, als volwassenheid van zonen en dochters of als die van Leraar en leerlingen. Christenen ervaren die relatie in termen van verlossing uit eigen onbekwaamheid en als opgroeiende kinderen die in alles afhankelijk zijn van hun genadige Vader. Joden staan rechtstreeks voor God, christenen hebben in Jezus Christus een middelaar nodig. Zo kan ik nog wel even doorgaan. Maar het kan ook anders.

Aanvankelijk hebben al die vanzelfsprekende christelijke dogma's in het oudste christendom, in de beweging van Jezus' eerste leerlingen, niet bestaan. Ja, zelfs de bewijsvoering ervan uit het Nieuwe Testament hangt aan zijden draadjes. Dogma's als de drie-eenheid, de goddelijke natuur van Jezus, het alverzoenend lijden en sterven van Christus, het zijn allemaal latere theologische aanslibbels uit een tijd toen het christendom zijn joodse oorsprong al ver achter de rug had. Maar zaken als de rustdag, de jaarlijkse feesten, het gebed, de doop, de riten tijdens de maaltijd, ja zelfs een begrip als “verzoening” zijn in het Nieuwe Testament eerder joods dan christelijk in de zin van het latere christendom. Dat was de toestand in de eerste eeuw (tot ca. 90 CJ), toen het joodse “christendom” nog een verzameling groepen binnen het jodendom was. Er heeft dus wel degelijk zoiets als een joods-christelijke traditie bestaan, hoewel maar kort, en in de latere christelijke kerk vrijwel volledig weggeredeneerd.

Is het dan zo vreemd dat sommige christenen na de Tweede Wereldoorlog weer begonnen te spreken over de joods-christelijke traditie? De ontdekking van de joodse wortels van het christendom heeft hieraan onmiskenbaar een impuls gegeven. Maar het gaat om iets heel anders dan om een “goedmakertje”, zoals Willem Breedveld het in Trouw wel eens geformuleerd heeft. De ontdekking van de joodse oorsprong van het christendom gaat gepaard met een paradigmaverandering in het christendom: de christelijke kernverhalen worden ontdaan van het eeuwenoude stof van dogmatische interpretaties; de christelijke kernbegrippen worden gewijzigd naar hun oorspronkelijke joodse betekenissen, de christelijke kernwaarden verschuiven in de richting van de Hebreeuwse Bijbel (een proces dat al vanaf

de Reformatie aan de gang is), de christelijke kerngewoonten (liturgie etc.) ijlen nog het meeste na, maar komen sinds enkele decennia ook langzaam in beweging.

Toegegeven, het is vooral een ontwikkeling aan de christelijke zijde van de demarcatielijn met het jodendom. Het christendom kan nu eenmaal voor zijn zelfverstaan niet zonder het jodendom, het jodendom wel zonder het christendom. Maar ook voor joden is deze beweging van het christendom niet onbelangrijk om te volgen en wel om twee redenen. In de eerste plaats zal een christendom dat zijn joodse oorsprong serieus neemt, zijn eeuwenlange vijandigheid tegenover het jodendom afleggen. Dat proces is na de Tweede Wereldoorlog in een stroomversnelling gekomen, niet zo zeer als “goedmakertje” voor de Holocaust, maar omdat de oprichting van de Staat Israël het oude voorzienigheidsgeloof van veel christenen heeft aangetast. In de tweede plaats is het voor joden van belang dat op het jodendom georiënteerde christenen niet doorslaan en zich op den duur als “betere joden dan de joden” gaan beschouwen. Gelukkig hebben veel rabbijnen en andere joodse leraren die uitdaging opgepakt en reizen stad en land af om christenen een beter begrip van het jodendom bij te brengen. Dit alles leidt mij ertoe vandaag te spreken over de prille “herstart” van de joods-christelijke traditie. De verwijdering tussen jodendom en christendom die in de tweede eeuw CJ zijn beslag kreeg, is immers niet onomkeerbaar. En bovendien is het proces van toenadering al enkele eeuwen aan de gang.

De Reformatie was met zijn “sola scriptura” en zijn terugkeer naar de bronnen een stap in de richting van het oorspronkelijke joodse christendom. Helaas gingen de Reformatoren slechts terug tot de kerkvaders. Waarom niet tot de joodse evangelisten? Die laatste stap was hun tijd te groot. De kennis van het jodendom en de joodse geschiedenis was te oppervlakkig, te weinig fundamenteel. De kloof met het actuele jodendom was te groot. Maar die stap kunnen christenen vandaag alsnog zetten, zij het niet zonder moeite. Het moderne Jezus-onderzoek toont immers aan dat wie Jezus serieus neemt, het jodendom serieus moet nemen. Jezus' joodse levensoriëntatie valt vandaag nog steeds te leren, immers het jodendom van nu lijkt meer op het eerste joodse christendom, dan het christendom van de eeuwen daarna erop lijkt. Bovendien heeft het jodendom een buitengewoon moderne mensbeeld, waardoor het zeer goed aansluit bij de moderne samenleving en

de moderne cultuur: handelingsgerichtheid, levenslang leren, persoonlijke verantwoordelijkheid, sociale gerechtigheid, het behoort al eeuwenlang tot de kern van het jodendom.<sup>2</sup> Het christendom zal dan wel zijn klassieke veren moeten afschudden en de structuur van zijn religieuze denken moeten veranderen. Het zal de kern van zijn boodschap moeten aanpassen. Hier ligt de mogelijkheid, ja mijns inziens de noodzaak, om een joods-christelijke traditie te doen herleven.

### **De loutering van de moderne cultuur**

Blijft nog het punt van onze samenleving en onze cultuur. Natuurlijk is die sterk door het christendom beïnvloed, openlijk, zichtbaar, tastbaar. De joodse invloed was vaak onzichtbaar (via het christendom), in beslotenheid (de bibliotheek van de statenvertalers), via omwegen (Spinoza), indirect (adviseurs, wetenschappers, literatoren). Maar zij was vele malen groter dan columnisten en historici geneigd zijn te denken. De islam daarentegen zal zijn rol als cultuurbeïnvloeder in onze streken nog moeten bewijzen. In elk geval zet hij vandaag, meer dan jodendom en christendom doen, zijn stempel op het publieke debat. Het zijn niet alleen of niet eens

zo zeer de islamieten die dat doen. We doen er als niet-islamieten allemaal flink aan mee, kennelijk omdat de vraag op het spel staat of de normen en waarden van de islam verenigbaar zijn met die van de westerse, steeds verder seculariserende cultuur. Het jodendom en het christendom hebben de afgelopen eeuw onder het vuur van liberalen, socialisten, communisten, conservatieven, wetenschappers en vrijdenkers gelegen. Ook de islam kan daaraan niet ontkomen in onze samenleving waarin vrijheid van godsdienst heerst. Dat vuur is louterend geweest voor jodendom en christendom. Het zal dat ook voor de islam zijn. Er is dus geen reden voor een minister om de islam méér in bescherming te nemen dan andere godsdiensten en zeker niet met behulp van een ondeugdelijk construct als de joods-christelijk-islamitische traditie.

### **Noten**

1. Dit artikel werd in een enigszins aangepaste redactie eerder gepubliceerd in dagblad *TROUW*, *Katern Letter & Geest*, van zaterdag 22 september 2007

2. Zie mijn boek *Het mensbeeld van de Tora*, Kok, Kampen 2006

---

# **HET GEMEENSCHAPPELIJKE JOODS-CHRISTELIJKE ERFGOED<sup>1</sup>**

*Door Yeshayahoe Leibowitz*

In bepaalde kringen van de Joodse gemeenschap is de laatste tijd (1986) de discussie over de betrekkingen tussen het Christendom en het Jodendom in de mode geraakt. Zowel vragen van wezenlijke aard als vragen naar de historische feitelijkheid worden naar voren gebracht. De zaak waar het in deze discussie om draait is het verbeteren van deze betrekkingen: de mogelijkheid, de vooruitzichten, de noodzaak en zelfs de verplichting om zodanige verbeteringen te bevorderen.

Dit opnieuw geïnteresseerd zijn wordt aangewakkerd door een [grote] verscheidenheid van factoren:

- gebeurtenissen die geïnterpreteerd worden als een afname van de traditionele Christelijke vijandigheid voor het Jodendom;
- uitspraken van Christelijke persoonlijkheden en kerkelijke instellingen betreffende

heroverweging van het verleden, die uitingen lijken te zijn van een tendens tot herziening van de traditionele evaluatie van het Jodendom en haar betekenis voor het Christelijke religieuze denken;

- het "Joodse document" van Vaticanum 2, dat enige indruk heeft gemaakt in de Christelijke wereld en aanzienlijke opwinding heeft veroorzaakt in bepaalde Joodse groeperingen;

- het herstel van de Joodse zeggenschap over Jeruzalem, de stad die volgens een gebruikelijk cliché gezien wordt als “de bakermat van de drie monotheïstische godsdiensten” en heilig voor alle drie;
- attitudes die heersen binnen de kringen van het liberale en het Reform Jodendom – bewust of onbewust geassimileerd – die een duidelijk besef hebben van hun vervreemding van de Joodse traditie en van hun affiniteit tot de wereld van de “Westers-Christelijke beschaving”;
- zelfs problemen die opdoemen en incidenten die zich voordoen bij een toegenomen missionaire activiteit in Israël.

Er bestaat niet alleen een aanzienlijke literatuur, maar ook een aantal “interconfessionele” organisaties van Joden en Christenen (in de USA en in Israël)<sup>2</sup> die zich richten op het tot stand komen van een Joods-Christelijke toenadering, met leuzen als “een wereldwijde Joods-Christelijke richtlijn” en “het gemeenschappelijke Joods-Christelijke erfgoed”. De vloed van artikelen en ingezonden brieven m.b.t. dit thema omvat expliciet de uitleg dat het Jodendom deel uitmaakt van de “Westerse Christelijke beschaving”, omdat het Jodendom de “stamvader” was van het Christendom en dat “het Christendom op de wereld is gekomen uit de rib van het Jodendom”, en dat vandaag “alleen subtiële verschillen het Jodendom van het Christendom onderscheiden”. Men vindt de verschillen zo gering dat vertegenwoordigers van de niet-Westerse wereld op internationale conferenties van intellectuelen (Afrikanen, Indiërs, Japanners, delegaties uit Zuid-Oost Azië, enz.) moeilijk schijnen te kunnen begrijpen wat nu de Joden onderscheidt van de Christenen.

Als er dan ook één persoon is in het huidige tijdperk, die de karakteristieke waarden en de hoofdstromen van de Westerse beschaving van de oudheid tot heden weerspiegelt en hen op klassieke wijze in zijn leven en werken heeft verenigd, is het wel Goethe. Goethe heeft veel gedachten gewijd aan de oorsprong van zijn beschaving en haar wortels in het Christendom. Binnen deze context overdacht hij ook het Jodendom (zie bijv. *Wilhelm Meisters Wanderjahre*). Met betrekking tot deze zaak kan Goethe niet verdacht worden van partijdigheid, want hij verwierp zowel het Jodendom als het Christendom. Hij herkende namelijk de grote waarheid die genegeerd wordt door de naïeve of de

pseudo-naïeve liberalen, Christelijke en Joodse, die bazelen over de “gemeenschappelijke waarden van het Jodendom en het Christendom” of over “het gemeenschappelijke Joods-Christelijke erfgoed”. Zijn gedachten hierover staan samengevat in de zin: “Het Christendom staat in veel groter oppositie tot het Jodendom dan tot het heidendom”. (*Die Christentum steht mit dem Judentum in einem viel stärkerem Gegensatz als mit dem Heidentum. [Nachlass]*).

Met dit scherpzinnig inzicht begreep Goethe de heidense en anti-Joodse essentie van het Christendom en trok daar [dan ook] de conclusies uit. Goethe verfoeide het Christendom zozeer, dat hij walgde van haar basisdogma’s, symbolen en rituelen. Desondanks geloofde hij, zoals de meeste Europese intellectuelen, dat het Christendom, met al haar tekortkomingen de bewaarder was van menselijke waarden en het enige noodzakelijke en legitieme kader waarbinnen de Europese cultuur zich kon ontwikkelen. Het verlichte individu dat voortschreed naar het humanistische ideaal kwam in Goethe’s verbeelding niet naar voren als Christen, maar als iemand die gevormd was in de “workshop” van het Christendom. Daarom beschouwde Goethe het Jodendom en de Joden als buiten de omheining van de Europese cultuur geplaatst en uitgesloten van deelname aan de gemeenschap van beschaafde Europeanen; vandaár zijn heftige tegenstand tegen de emancipatie van de Joden.

Goethe’s tijdgenoot Edward Gibbon, een typische vertegenwoordiger van de achttiende-eeuwse Verlichting, keek op gelijke wijze tegen het Jodendom aan. Hij haatte het Jodendom om twee redenen, die alleen maar op het eerste gezicht met elkaar in tegenspraak waren: 1) het Christendom, - dat hij verafschuwde -, kwam voort uit het Jodendom. 2) Maar ook weigerden de Joden het Christendom te accepteren. Iets van dezelfde houding valt te bespeuren bij Kant.

Tegenover het getuigenis van Goethe, gesteund door Gibbon, Kant en zelfs Hegel, wordt ons nu het getuigenis aangeboden van Afrikanen en Aziaten ten aanzien van hun affiniteit met het Christendom en het Jodendom, - een getuigenis van leden van verre culturen wier kennis van het Christendom (en van de Westerse beschaving) is geput uit secundaire en/of tertiaire bronnen en wier kennis van het Jodendom is gebaseerd op wat zij gehoord hebben van Christelijke missionarissen en

andere “betrouwbare” bronnen, of van geassimileerde Joden.

Dit gemeenschappelijke “Joods-Christelijke erfgoed”, waarvan de Reform of geassimileerde Joden, in het bijzonder in de Verenigde Staten, hopen dat het de erkenning zal bevorderen van hun Jodendom door de Christelijke wereld als de Joodse tak van het Christendom, heeft nooit bestaan. Het concept alleen al is absurd, niet minder dan het concept van een vierkante cirkel. Het Christendom, zoals wij dat kennen, was geen uitvloeisel van het Jodendom. Voor zover het Jodendom de godsdienst is van Tora en de *Mitswot*<sup>3</sup>, is het Christendom haar ontkenning. Wat haar oorsprong ook geweest moge zijn, het Christendom dat zich verspreid heeft door het Romeinse Rijk, was een kind van het Hellenisme en het religieuze syncretisme dat toentertijd in het Mediterrane bekken werd gepropageerd. Misschien is het wel terecht [het Christendom] te beschouwen als “het zesde stadium van de Griekse religie”, volgens Gilbert Murray’s schema in zijn *Five Stages of Greek Religion*.<sup>4</sup> Deze bewering wordt niet ontzenuwd door het feit dat helleniserende Joden hebben bijgedragen aan de vormgeving van het Christendom, dat het Christendom gebruik maakt van de literaire bronnen van het Jodendom en hun karakteristieke terminologie voor haar eigen doelen, haar gezag ontleend aan deze teksten én aan historische Joodse figuren.

Het werkelijke verband van het Christendom met het Jodendom, is als het verband van Hamlet met de geschiedenis en de cultuur van Denemarken. Wat betreft de ideële inhoud en betekenis is de *Hamlet* een product van de late Renaissance in het Elizabethaanse Engeland en de spirituele schepping van William Shakespeare. Zijn “Hamlet” hoort niet thuis in de cultuur of in de feitelijke geschiedenis van het Deense volk. Hij ontstond niet uit Deense wortels, werd niet beïnvloed door de Deense cultuur en werd er niet door bepaald, zelfs al liet Shakespeare de handeling spelen in Denemarken en gebruikte hij een verhaal dat hij ontleend had aan een Deense kroniek. Op dezelfde manier associeerde een Grieks-Oriëntaals syncretisme zijn spiritueel product met elementen ontleend aan het Jodendom, maar totaal gescheiden van hun oorspronkelijke betekenis. Aangenomen mag worden dat het Christendom, of iets dat erop lijkt, toch wel uit het decadente Hellenisme te

voorschijn zou zijn gekomen zelfs zonder contact met het Jodendom.

Terwijl ik deze woorden opschrijf in de maand Tisri (gewoonlijk September) een paar dagen na de Ontzagwekkende Dagen<sup>5</sup>, past het me slechts het belangrijkste geloofssymbool van het Jodendom tegenover dat van het Christendom te stellen: de *Aqeda*<sup>6</sup> tegenover de Kruisiging. Zo wordt tegen Abraham gezegd: “Neem nu je zoon, je enige, die je liefheb ... en offer hem daar als een brandoffer op één van de bergen die ik je zal zeggen”. Het is een test waarbij menselijke waarden en zelfs goddelijke beloften (“want door Izaäk zult ge nageslacht hebben”) terzijde worden geschoven uit eerbied voor God (“Nu weet ik dat je God waarachtig vreest”) en uit liefde voor God (“Abraham, die mij liefheeft”). Het Christelijke symbool is dat van de godheid die zijn enige zoon opoffert voor de mens. Dit is de grote tegenstelling tussen een theocentrische godsdienst, waarin de mens er naar streeft God te dienen, en een antropocentrische religie, waarin God de behoefte van de mens aan verlossing vervult.

Historisch gezien manifesteerde het Joodse geloof zich feitelijk in het leven van alle dag als het systeem van de *Mitswot*, de *Halacha*<sup>7</sup>, in de organisatie van het leven van de mens als een programma om God te dienen in een bestaan van dag tot dag. In tegenstelling hiermee benadrukt het programma van het Christendom vanaf haar ontstaan tot op de dag van vandaag de afschaffing van de “Wet”<sup>8</sup>. Dit is dan blijkbaar die subtiële “nuance”, die het Jodendom onderscheidt van het Christendom. Alleen de Joden die het juk van de Tora van zich hebben afgeworpen en het Jodendom hebben ontdaan van alle specifieke inhoud kunnen deze nuance over het hoofd zien, zoals Christenen kunnen doen die al het geloof verloren hebben in de verlossing van de mens door het offer van Jezus. Zulke “Joden” horen in werkelijkheid thuis in dezelfde wereld van de Westerse beschaving als zulke “Christenen”. Want na het elimineren van deze nuance is er geen serieuze rede meer voor het voortbestaan van het Jodendom als een aparte entiteit. Als het Joodse volk, de Joodse natie, gedefinieerd wordt door haar Jodendom, heeft - volgens dit standpunt - het voortbestaan van het Joodse Volk ook haar basis verloren.

Echter, als deze nuance nog bestaat is een Joods-Christelijke synthese of zelfs een symbiose niet mogelijk, en, voor zover de Westerse beschaving

gevormd is door het Christendom, hangt het Jodendom daar niet mee samen. Dit had Goethe in gedachte toen hij de affiniteit zag van het Christendom met het heidendom en hun wederzijdse antagonisme met betrekking tot het Jodendom. De dichter Goethe liet in zijn werk de Griekse en de Christelijke mythologie in elkaar overgaan, vanwege hun [onderlinge] affiniteit, terwijl de grote humanist Goethe zich keerde tegen de burgerlijke emancipatie van het Jodendom, omdat het in zijn ogen vreemd was aan de Europese cultuur. Alleen hij, die door de vuurproef van het Christendom was heengegaan kon tot deze cultuur behoren. Dit was de diepe overtuiging van de man die zelf het Christendom verworpen had, maar het beschouwde als een noodzakelijke laag in de structuur van de cultuur die hij voorstond.

Deze houding ten opzichte van het Jodendom als iets dat zo vreemd is dat het een psychologische en zelfs fysieke afkeer wekt, kan tot op de dag van vandaag bespeurd worden bij intellectuelen in de Westerse wereld, zelfs bij hen die het Christelijke geloof geheel verworpen hebben maar opgevoed en grootgebracht zijn in een beschaving gevormd volgens de concepten en waarden van het Christendom. Als deze intellectuelen er al in slagen hun bewuste afkeer van de Joden te overwinnen, blijven ze toch onbewust, maar soms zelfs bewust, diepe tegenstrijdige gevoelens koesteren voor het Jodendom. Tegenover de Joden blijven zij een gevoel van vervreemding houden dat sterk verschilt van dat wat zij voelen ten aanzien van vreemdelingen uit andere volken.

Laten we ons nu afwenden van wat de “heidenen” Goethe en andere niet-Christenen onder de vooraanstaande vertegenwoordigers van de Westerse beschaving dachten over het Jodendom en het Christendom, en ons wenden tot het Christendom zelf en haar grote vertegenwoordigers. De Christelijke godsdienst heeft nooit en zal nooit in staat zijn het bestaansrecht van het Jodendom te erkennen, zelfs als het door de feiten gedwongen wordt dit te doen, want de relatie van het Jodendom met het Christendom lijkt niet op de relaties van andere godsdiensten onderling. De anderen ontkennen de Tora van Israël en brengen haar in diskrediet, terwijl het Christendom stelt het ware Jodendom te zijn en dat er geen legitiem Jodendom is anders dan het Christendom. Vele eeuwen geleden hebben onze Wijzen al de aard herkend van deze houding van het Christendom tegenover het Jodendom. “God heeft voorzien dat de heidenen de Tora

zouden gaan vertalen en dat ze zullen zeggen ‘Wij zijn Israël’. De Midrasj<sup>9</sup> constateert ook dat in deze context het op zichzelf genomen niet mogelijk is te beslissen ten gunste van de Joden of van de niet-Joden (‘tot op heden staat de balans in evenwicht’), maar de Misjna<sup>10</sup> en de Talmud<sup>11</sup> onderscheiden Israël van de volken”. Mét de afschaffing van de Halacha zou het specifieke individualiserende kenmerk van het Joodse volk worden vernietigd en niets kan dan haar opgaan in de volken verhinderen.

Vanuit het Christelijke standpunt hield het legitieme bestaan van een Jodendom buiten het Christendom al lang geleden op, en de gemeenschap die in naam al meer dan 1900 jaar is blijven voortbestaan in de vorm van een Joods volk dat niet Christelijk is, is geen echte religieuze gemeenschap maar een geest, een luchtspiegeling, of een daad van Satan, bedoeld om het Christendom te bespotten en het woedend te maken. Alleen al de erkenning van het recht van het Jodendom om te bestaan is zoveel als de erkenning dat het Christendom vals is en namaak, in plaats van de wettige erfgenaam van het Jodendom.

Dit idee werd niet alleen goed begrepen en vertolkt door de Kerkvaders in de eerste eeuwen van het Christendom, maar ook door vooraanstaande woordvoerders van het Christelijke denken, zoals Pascal in de zeventiende eeuw en Dostojevski in de negentiende. De diepe Russische haat tegen de Joden was geworteld in het gevoel dat het voortbestaan van de Joden ná het jaar 33 een feitelijke weerlegging inhield van de waarheid van het Christendom. In de grond van de zaak verschilt het atheïstische, humanistische antisemitisme van Kant en Goethe niet van het Christelijk-Russische antisemitisme van Dostojevski. Onder de eigentijdse Christelijke theologen is er geen groter dan Karl Barth.<sup>12</sup> Bovendien bewees hij door zijn heftige strijd tegen het Nazisme, dat hij niet verdacht kon worden van antisemitisme in de zin van een politiek-etnische haat tegen Joden. Toch getuigt hij dat het Jodendom (dat is het Jodendom ná Jezus, dat maar zonder Jezus blijft voortbestaan) de “synagoge van de dood” is, “een tragische figuur die door haar pijn en blindheid afschuw opwekt”, “een monsterachtige figuur uit het dodenrijk”, “een pretentieuze leugen” (hochmütige Lüge). “De God van wie het Christelijke concept (ons) leert, de God die gekend kon worden door Jezus de Christus, wiens wil niet verborgen is voor de mens, maar bekend ... deze



God verschilt van de God van het Jodendom en van de Islam". Hoe steken deze krachtige uitspraken af tegen het zwakke "Zwei Glaubensweisen" van Martin Buber<sup>13</sup> of "Zwei Glaubenswege" van Franz Rosenzweig<sup>14</sup> (wegen en wijzen van geloven), die beiden tot God zouden voeren! Barth is zich er volledig van bewust dat het Christendom niet kan toegeven/toelaten dat het Jodendom het recht heeft te (blijven) bestaan als een andere "manier" of "weg" van geloven: "Het bestaan van de Synagoge naast de Kerk heeft het karakter van iets dat in essentie niet mogelijk is, van een wond, een zweer in het lichaam van Christus zelf, een ondraaglijke pijn".<sup>15</sup>

Voor de Jood, voor wie de Tora en de Mitswot de belichaming zijn van het Jodendom, kan geen coëxistentie van ideeën bestaan (dit in tegenstelling tot een feitelijk naast elkaar leven) tussen het Jodendom en het Christendom, en is er geen plaats voor de "Joods-Christelijke dialoog". Het Jodendom kan het gesprek aangaan met elk geloof en elke religie die de Tora van Israël ontkent en er zijn eigen leer tegenover stelt, die de God van Israël ontkent en er zijn eigen versie van godheid tegen afzet. Het is mogelijk met zulke godsdiensten in debat te gaan. Het bijbelvers dat dan op allen van toepassing kan zijn, is: "Want laten alle volken elk wandelen in de naam van zijn god, en wij zullen voor altijd en immer wandelen in de naam van de Eeuwige onze God" (Micha 4:5).

Wat het Christendom betreft kan het Jodendom zo'n coëxistentie alleen in stand houden met de Marcionieten<sup>16</sup> die de identificatie van de Christelijk God met de God van Israël verwerpen en die de Hebreeuwse Bijbel niet aanvaarden als deel van de Christelijke Schrift, maar het Nieuwe Testament interpreteren als gericht tegen de Hebreeuwse Bijbel. Het is onmogelijk een gesprek te voeren met het officiële Christendom dat beweert, *en vanuit het gezichtspunt van het Jodendom is dit godslasterlijk*, dat de Tora een Christelijke betekenis heeft en dat Hij die eens de Tora heeft gegeven vervolgens de Mitswot heeft opgeheven. Dit verklaart de afkeer die het Jodendom voelt voor het Christendom. Dit gevoel is een integraal aspect van het levende Joodse bewustzijn en verschilt sterk van de Joodse houding tegenover andere vormen van het dienen van vreemde goden, en, onnodig te zeggen, tegenover de Islam.

Deze negatieve positie is nog te bespeuren bij de vooraanstaande liberale en Reform voormannen uit de negentiende eeuw, van Abraham Geiger tot Herman Cohen, die (nog) de levende traditie van het Jodendom hebben ingedronken. Het wordt niet meer gevonden bij Franz Rosenzweig, Martin Buber of Samuel Hugo Bergmann. Het is opgehouden te bestaan bij die Joden, die zich verheugen over de absolutie van het Jodendom door het Vaticaanse Concilie en die belang hechten aan zijn verklaring over "de schuld van de Joden". Het is nauwelijks meer een kenmerk van het moderne Reform Jodendom in de Verenigde Staten van Amerika, en het is volslagen afwezig in de wereldse staat Israël. Maar het kan nauwelijks uitgeroeid worden uit het hart van die Joden die het juk van de Tora en de Mitswot aanvaarden.

## Noten

1. Dit artikel werd overgenomen uit: Yeshayahu Leibowitz, *Judaism, Human Values and the Jewish State*, edited by Eliezer Goldman, Harvard University Press, London 1992. De vertaling is van de hand van Dick Broeren
2. In Nederland wordt dat o.a. gedaan door het Overleg orgaan Joden en Christenen.
3. De goddelijke opdrachten, de Mitswot, ontleend aan de Tora, 613 in getal.
4. George Gilbert Aimé Murray, 1866-1957, classicus te Oxford, Engeland.
5. De *jamiem noraim*, de dagen van Rosj Hasjana (Nieuwjaar) tot Jom Kippoer (Grote Verzoendag).
6. Letterlijk de "binding", en wel die van Izaäk (Gen. 22:1-19).
7. Organisch geheel van de Joodse gedrag- en leefregels. Het woord "halacha" is afgeleid van een Hebreeuws werkwoord dat "gaan" betekent.
8. In het Hebreeuws de Tora.
9. Actualiserende vertolking van de Hebreeuwse Bijbel. (def.: Willem Zuidema)
10. Het oudste deel van de Talmoed.
11. De Misjna samen met de Gemara, het in Babylon en Jeruzalem ontstane commentaar op de Misjna.
12. Karl Barth, protestants Zwitsers theoloog; wordt beschouwd als een van de meest vooraanstaande en gezaghebbende Christelijke denkers van de twintigste eeuw.
13. Martin Buber, 1878-1965, filosoof, theoloog, Zionistisch denker en voorman. Vertaalde o.a. samen met Franz Rosenzweig de Tenach in het Duits.
14. Franz Rosenzweig, 1886-1929, Duits Joods theoloog.
15. "Die Existenz der Synagoge neben der Kirche [ist] ... so etwas wie eine ontologische Unmöglichkeit, eine Wunde, ja eine Lücke im Leib Christi selber, die schlechterdings unerträglich ist" (Kirchliche Dogmatik, IV/1, p. 749).
16. Van Marcion, een gnosticus uit Sinope aan de Zwarte Zee, die in 144 n.Chr. werd geëxcommuniceerd wegens ketterij.

## BIBLIOTHECARIA

In het leslokaal van de Stichting Judaïca bevindt zich een kleine bibliotheek met boeken en andere materialen over het Jodendom en aanverwante onderwerpen. De collectie omvat onder andere titels die gebruikt kunnen worden als aanvullen materiaal voor de cursussen van de Stichting Judaïca. Enkele suggesties voor de cursussen van het komende seizoen:

Vrij Leerhuis 2 – In de voetsporen van Avraham.

- |                                        |                                                                              |       |
|----------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------|-------|
| - Fuks – Mansfeld, R.                  | De veelkleurige mantel; Joodse legenden rondom het Oude Testament.           | 226.4 |
| - Gradwohl, R.                         | Uit Joodse bronnen; dl 1.                                                    | 226.4 |
| - Hamming, G.                          | Abrahamisme; bijbelse beschouwingen over een moderne stroming in de oudheid. | 226.3 |
| - Tenachon; band 1, aflevering 4 en 5. |                                                                              |       |

Korte cursus 2 – Geraakt door het vuur van de Baalsjem.

- |                  |                                       |     |
|------------------|---------------------------------------|-----|
| - Buber, Martin. | De chassidische boodschap.            | 213 |
| - Buber, Martin. | Chassidische vertellingen. (Verhalen) |     |
| - Buber, Martin. | Gog en Magog.                         | 213 |

Korte cursus 4 – Is het evangelie van Johannes anti-joods?

- |                       |                                                                                                             |       |
|-----------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------|
| - Riet, Peter van 't. | Het evangelie uit het leerhuis van Lazarus; een speurtocht naar de joodse herkomst van het vierde evangelie | 227.4 |
| - Simon, Marcel.      | De Joodse sekten ten tijde van Jezus.                                                                       | 225   |

Tijdens de cursusavonden is de bibliotheek toegankelijk vanaf 19 uur. Ook in de pauze kan “gesnuffeld” worden.

N.B. Willen diegenen, die nog boeken thuis hebben uit de bibliotheek, deze de komende cursusavonden inleveren?

*J.D.Koffeman – Wielenga.*



## STEUN DE STICHTING VOORTBESTAAN SYNAGOGES ZWOLLE

Elk jaar omstreeks deze tijd verstuurt de Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle een folder en acceptgirokaart aan haar donateurs om hun te vragen het werk voor het voortbestaan van de Zwolse synagoge moreel en financieel te steunen. De folder geeft informatie over het wel en wee van de synagoge en de activiteiten die erin plaatsvinden.

Het is niet alleen voor de kleine Joodse Gemeente van Zwolle van groot belang dat het gebouw in goede staat bewaard blijft, maar ook voor de hele gemeenschap in en om Zwolle. Het gebouw is een plek waar mensen kennis kunnen maken met de geschiedenis, godsdienst, taal en cultuur van

het jodendom. Het is een gezichtsbepalend gebouw voor de Zwolse binnenstad en nauw verbonden met de geschiedenis van de stad en zijn omgeving.

Ook onze Stichting Judaica organiseert haar activiteiten grotendeels in de synagoge. Daarom roepen we al onze lezers op de Stichting Voortbestaan financieel te steunen. U kunt uw gift overmaken op bankrekening 22.68.22.036 of op postgiro 472.58.65 t.n.v. Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle te Dalfsen, o.v.v. “gift 2007-2008”. Uw gift is aftrekbaar voor de inkomstenbelasting.

# JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

## VOORJAAR 2007

Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Postbus 194, 8000 AD Zwolle of via e-mail: [info@judaica-zwolle.nl](mailto:info@judaica-zwolle.nl). De cursussen in deze lijst worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle in de Zwolse synagoge, Samuel Hirschstraat 8. Actuele informatie voor de Judaica-agenda wordt bijgehouden op onze website [www.judaica-zwolle.nl](http://www.judaica-zwolle.nl).

In deze agenda zijn geen datums van cursussen van de stichting meer opgenomen. Men kan die vinden in de folder met het **cursusprogramma** 2007-2008 en op onze website [www.judaica-zwolle.nl](http://www.judaica-zwolle.nl). Een folder kan eventueel worden aangevraagd via het e-mailadres [info@judaica-zwolle.nl](mailto:info@judaica-zwolle.nl) of telefonisch via 038-4536647.

- |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p><b>za 6-10</b> Sjabbat Bereesjiet (Gen. 1:1-6:8)<br/>-----</p> <p><b>zo 7-10</b> <b>Tentoonstelling Joods leven in en om Zwolle</b> op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge incl. rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.30 uur. Toegang volwassenen: €2,50.</p> <p><b>di 9-10</b> Lezing over: Gemisjpoocel (Gedoe in de familie) door mevr. F. Smulewicz uit Amsterdam, Genootschap Nederland Israël, afdeling Ommen. Plaats: Hervormd Centrum, Julianastraat 8, Ommen. Tijd: 19.30 uur.</p> <p><b>wo 10-10</b> Genootschap Nederland-Israël, afdeling Zwolle. Prof. Dr. C. J. den Heyer over: 'Messiaanse verwachtingen in het vroege Jodendom'. Aanvang: 19.30 uur. Synagoge, Samuel Hirschstraat, Zwolle</p> <p>za 13-10 Sjabbat Noach (Gen. 6:9-11:32)<br/>-----</p> <p><b>za 20-10</b> Sjabbat Lech Lecha (Gen. 12:1-17:27)</p> <p><b>za 27-10</b> Sjabbat Wajera (Gen. 18:1-22:24)</p> <p><b>za 3-11</b> Sjabbat Chajee Sara (Gen. 23:1-25:18)<br/>-----</p> <p><b>zo 4-11</b> * <b>Samuel-Hirschlezing in de synagoge van Zwolle.</b> Prof. Dr. W.J. van Bekkum spreekt over "Het magische Jodendom". Stichting Judaica Zwolle i.s.m. Genootschap Nederland-Israël, afdeling Zwolle. Aanvang 11.00 (zaal open 10.30 uur). Samuel Hirschstraat, Zwolle. Toegang: €7,-<br/>* <b>Tentoonstelling Joods leven in en om Zwolle</b> op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge incl. rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.30 uur. Toegang volwassenen: €2,50.</p> <p><b>za 10-11</b> Sjabbat Toledot (Gen. 25:19-28:9)<br/>-----</p> <p><b>di 13-11</b> Genootschap Nederland-Israël, afdeling Hoozevee. 'Joodse geleerden over het Nieuwe Testament'. Dr. W.S. Duvekot. Aanvang 19.45 uur. Goede Herderkerk,</p> | <p>Middenweg 14, Hoozevee. Toegang gasten: €4,-.</p> <p><b>za 17-11</b> Sjabbat Wajeetsee (Gen. 28:10-32:3)<br/>-----</p> <p><b>za 24-11</b> Sjabbat Wajisjlach (Gen. 32:4-36:43)<br/>-----</p> <p><b>ma 26-11</b> Genootschap Nederland-Israël, afdeling Zwolle. Prof. Dr. J.E. Ellemers over 'De Kibboets, ontstaan, ontwikkeling en toekomst'. Aanvang: 19.30 uur. Synagoge, Samuel Hirschstraat, Zwolle</p> <p><b>za 1-12</b> Sjabbat Wajeesjev (Gen. 37:1-40:23)<br/>-----</p> <p><b>wo 5-12</b> Chanoekah / Tempelvernieuwingsfeest (eerste dag)</p> <p><b>za 8-12</b> Sjabbat Mikeets (Gen. 41:1-44:17)<br/>-----</p> <p><b>wo 12-12</b> Chanoekah / Tempelvernieuwingsfeest (achtste dag)</p> <p><b>za 15-12</b> Sjabbat Wajigasj (Gen. 44:18-47:27)<br/>-----</p> <p><b>wo 19-12</b> Vastendag van 10 Tevet</p> <p><b>za 22-12</b> Sjabbat Wajechi (Gen. 47:28-50:26)<br/>-----</p> <p><b>za 29-12</b> Sjabbat Sjemot (Ex. 1:1-6:1)</p> <p><b>za 5-1</b> Sjabbat Wa'era (Ex. 6:2-9:35)</p> <p><b>za 12-1</b> Sjabbat Bo (Ex. 10:1-13:16)<br/>-----</p> <p><b>wo 16-1</b> Genootschap Nederland-Israël, afdeling Zwolle. Jaarvergadering. Aanvang: 19.00 uur. Aansluitend Dr. Marcus van Loopik over 'Abraham'. Aanvang: 19.45 uur. Synagoge, Samuel Hirschstraat, Zwolle<br/>-----</p> <p><b>do 24-1</b> Genootschap Nederland-Israël, afdeling Hoozevee. 'Oase van Vrede', Neve Shalom in het Hebreeuws, Wahat al-Salam in het Arabisch. Dhr. Frans Zantkuijl met 2 documentaires over dit bijzondere dorp tussen Jeruzalem en Tel Aviv. Aanvang 19.45 uur. Goede Herderkerk, Middenweg 14, Hoozevee. Toegang gasten: €4,-.</p> |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

## COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. De abonnementsprijs bedraagt € 7,00 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. Penningmeester Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren (secretaris a.i.)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- B. Mikers (penningmeester)
- S.P. van 't Riet (voorzitter)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de voorzitter (038-4536647) of via ons emailadres [info@judaica-zwolle.nl](mailto:info@judaica-zwolle.nl). Actuele informatie over de Vrije Leerhuizen, Korte Cursussen en Cursussen Bijbels-Hebreeuws, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: [www.judaica-zwolle.nl](http://www.judaica-zwolle.nl). De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is in principe op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd. De toegangsprijs bedraagt: €2,50 per persoon; voor kinderen €1,50.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de PKN te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op girorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn.

## VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 januari 2008. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van december te zijn ingeleverd op het redactieadres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle of per email zijn ontvangen op [info@judaica-zwolle.nl](mailto:info@judaica-zwolle.nl). o.v.v: 'kopij bulletin'.

## JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit: Dick Broeren en Peter van 't Riet. Verspreiding: Gesinus en Astrid Kruithof.

## TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit: Riwwah Hamburger (voorzitter), Michael Canter, Wil Cornelissen, Marco Groen, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Ingrid Petiet, Astrid Rodrigues Pereira, Renate van Vuure-Redout.

## WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit: Dick Broeren, Lidy van Dam, Dick Klasen, Dicky Koffeman, Bote Mikkers, Gerrit Ravensbergen, Peter van 't Riet, Jan Veldhuijzen, Wil Wolters.

## WERKGROEP SAMUEL HIRSCHLEZING

De werkgroep Samuel Hirschlezing bestaat uit: Dick Broeren, Dick Klasen en Jan Veldhuijzen.

## BEHEER E-MAIL

De mailbox [info@judaica-zwolle.nl](mailto:info@judaica-zwolle.nl) van de stichting wordt beheerd door Lidy van Dam. Men kan via dit emailadres bijvoorbeeld rondleidingen voor groepen in de synagoge aanvragen.



**CHANOEKAH** - Van 5 t/m 12 december is het Chanoekah, het feest van de tempelvernieuwing uit de tijd van de Makkabeeën (2<sup>e</sup> eeuw vCJ). De *chanoekia*, de achtarmige kandelaar (het negende lichtje is een "hulpje") is het belangrijkste symbool van dit feest.